

Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK Praha

Kateřina Ondřejová

Barvy v české a moravské lidové písni

Pisemná práce k postupové zkoušce

Vedoucí práce: PhDr. Irena Vaňková, CSc.

Květen 1999

Úvod

Barvy jsou zajímavým objektem pro kognitivně - kulturní zkoumání. Zasahují mnoho oblastí našeho života. Jsou např. na jednu stranu exaktně popsitelné z hlediska fyzikálního, a na stranu druhou jsou objektem zkoumání psychologů, jelikož působí na lidskou psychiku. O subjektivním vnímání vypovídá i jazykový obraz barev - v různých jazycích je členění barevného spektra různé (např. to co ruský jazyk uchopuje jako dvě různé barvy: **sinij** a **goluboj**, popisuje čeština jako pouze dva odstíny **modré** barvy).

Sémantice barev se intenzivně věnují polští lingvisté v rámci zkoumání jazykového obrazu světa. R. Tokarski je autorem práce Sémantika barev v současné polštině, ve které charakterizuje jednotlivé barvy především na základě analýzy uměleckých textů (zejména poezie), neboť ty podle něj hlouběji odhalují různé kulturní konotace, a tím podrobněji popisují jazykový obraz barev v polštině.

Z tohoto důvodu je jistě velmi zajímavé zmapovat oblast lidové písně, která odhaluje kulturní zkušenost jazyka, odkazuje ke konotacím barev, které jsou určeny dlouhou kulturní tradicí. Záměrem této práce je na základě excerpce z textů lidových písní definovat prototypové nositele jednotlivých barev, jelikož prostřednictvím nich je možné charakterizovat jejich sémantiku a nalézt konotace, které jsou s barvami spojeny. Z typických nositelů se pokouším ustavit sémantické mikrosystémy, v nichž se jednotlivé barvy uplatňují.

Z excerpce z českých a moravských lidových písní jsem zjistila, že názvy barev mají různou míru kolokability, a ta nesouvisí s jejich frekvencí. Např. adjektivum **zelená** se pojí s velkým množstvím substantiv. Je nejfrekventovanější barvou, z celkem 465 excerpce se zelená vyskytovala ve 140. Žádný z jejích nositelů ale nepřesáhl 25 výskytů. **Černá** barva oproti zelené má jen velmi málo nositelů, ale její výskyt je také častý. Např. ve 110 excerpcech černé barvy obsahovalo 50 slovní spojení **vraný kůň**.

Z tohoto důvodu by bylo nepřesné třídit barvy jen podle jejich frekvence výskytu v lidové písni, ale na druhou stranu se podle frekvence dá určit, které

barvy jsou v lidové písni obvyklé a které se vyskytují pouze okrajově. **Zelená, bílá, červená, černá a modrá** se vyskytují v lidové písni řádově v desítkách procent, zatímco **šedá, hnědá, fialová, žlutá a růžová** celkem tvoří přibližně čtyři a půl procenta všech barev.

Zelená

Zdaleka nejrozšířenější barvou v lidové písni je zelená. Jak jsem se již zmínila, ve 465 excerpcech byla zastoupena 140krát (tj. 30% všech excerpce). Vyznačuje se velkou vysokou kolokabilitou. Kromě stálých spojení se zelenou se vyskytuje velký počet spojení ojedinělých, celkově však lze říci, že nejčastěji se jedná o **popis přírody, krajiny, rostlin**.

Mezi velmi pevná, ustálená spojení patří **zelená tráva**. O zelené trávě se zpívá např. ve známé písni z Prachenska: „*Travička zelená, ta je moje potěšení, travička zelená, ta je moje peřina...*“ (E., s. 186) V písni Vědomý orel, kterou zaznamenal F. Sušil, se zpívá o kravách, co „*nemají voděnky studenej, travěnky zelenej...*“ (S., s. 100)

Dalšími pevnými spojeními jsou **zelený háj** („*V zeleném háječku hory pukají...*“ E., s. 68, „*Hájové, lesové zelení...*“ H.II, s. 58), **zelená louka** („*Na tý louce zelený, pasou se tam jeleni...*“ E., s. 167). Kromě stálých spojení zelená barva blíže charakterizuje velké množství dalších slov souvisejících s krajinou - **les** („*Nes mě, koníčku, nes, přes ten zelený les...*“ B., s. 66), **kopec** („*Horo, milá, vysoka's je, kopečku zeleny...*“ S., s. 57), **mez, hora** - P. Eisner ve své knize Malované děti píše: „Slovo hora má v lidové písni namnoze význam ‚les‘ a to v dokonalé shodě s jihoslovanským slovem gora. [...] Ale také slovo skála má nejednou jednoznačný význam ‚les‘, patrně asociativním navázáním na významovou rovnici hora = les“ (Eisner, s. 23).

Mezi rostliny charakterizované zelenou barvou patří **marijánek, rozmarýn, mája** a velmi často také **stromy** („*Stojí hruška v širém poli, vršek se jí zelená...*“ S., s. 294, „*lipka zelená*“, „*javor, zelené dřevo*“, „*zelenej jalovec*“,

„zelená jedlička“). Mladé **zelené obilí** bývá v lidové písni znakem úrody a zdaru. V písni Adam a Eva se zpívá: „*Kady Adam pokopal, hned se oves rozzelenal. Kde Evička pokopala, pšenička se zelenala...*“ (S., s. 44)

Známým a častým slovním spojením je **zelený věneček**, který symbolizuje panenství („*Připravil's mne o věnec zelený...*“ T., s. 79, „*Zelený věneček opršel...*“ H.II, s. 57).

Další okruh pojmů, kde se zelená barva vyskytuje, je oblečení - **sukně** („*Pojď, Andulko, pojď se mnou, vem si sukni zelenou...*“ E., s. 209), **pentlička**, **látka**, **celý oděv** („*Našli jsme krále v zelené hávě...*“ M., s. 55).

Nejčastěji je to ale **uniforma**. „*V zeleném háječku hory pukají, zelení myslivci dobře se mají...*“ (E., s. 68) „*Myslivečku zelený, co to běží ze zeli...*“ (E., s. 66)

Jelikož barva vojenské uniformy nebyla vždy stejná, vyskytují se v lidových písních různé barvy, které ji charakterizují. Zelená je mezi nimi také: „*Šak už pro mě šijou šaty modrý, šaty modrý, vejložky zelený...*“ (M. T.) „*Ti dragouni zelený, ti jsou mé potěšení...*“ (E., s. 256) „*Já mám šaty zelený a červeném vyložený...*“ (S., s. 503)

V písni Hrbatá se s krejčím hádá „*hrbatá se podívala, zlost'ó haž zezelenala...*“ (T., s. 121) Zelená barva se ale jinak ve spojení s **lidskou podobou** příliš nevyskytuje.

Jiné slovní druhy

Slova utvořená z adjektiva zelený, která se v lidových písních vyskytují, jsou sloveso **zelenat se** („*Zelenaj se, zelenaj, zelená trávo v lesi...*“ S., s. 237). V písni z Branek se zpívá o suché jedli, která se má znovu **rozzelenat**: „*Podivaj se, má milá, tam na tu suchú jedlu; jestli se rozzelená, teprvem si tebe vezmu...*“ (S., s. 237) V lidové písni můžeme nalézt také substantivizované adjektivum **zelená** („*Požeh ty ke mně na zelenou...*“ M., s. 69). V písni Poctivost nade vše jsem našla dokonce substantivum **zelenost**: „*Vážte si, děvčátka, svojí poctivosti, jako ta travěnka svojí zelenosti...*“ (S., s. 438)

Spojení s ostatními barvami

Při spojení dvou barev se vedle zelené nejčastěji objevuje červená. Kromě toho, že se jedná obecně o velmi často vyskytující se barvy, hraje zde také roli fakt, že jsou obě slova trojslabičná. Vzniká tak možnost užívat těchto slov jako rýmových dvojic. Takováto rýmová dvojice se vyskytuje v písni Pořád mně ti naši lajó: „*Dyby nebylo svítalo, bylo by mně děvča dalo rozmarýnu zeleného do šátečka červeného...*“ (T., s. 21)

Snad proto, že se červená barva spojuje s krví, vyskytuje se spojení zelené barvy s červenou také v epických písních s tragickou tematikou. Matce v písni Može vás, matičko odchází syn na vojnu a ona k němu takto promlouvá: „*Škoda je ti, synko, tvé krve červené, že bude vylitá na trávě zelené...*“ (T., s. 143) Toto slovní spojení se v menších obměnách vyskytuje i jinde - např. v písni Můj starý tatičku: „*Aj škoda, přeškoda té krvje červené, která je vylita na trávě zelené...*“ (T., s. 145) Ačkoli není explicitně vyjádřen, vyskytuje se kontrast zelené a červené barvy i v písni Nešťastná svatba: „*Ulomte chvojku zelení, přikryjte tí krev nevinní...*“ (S., s. 83)

Zelená se dále vyskytuje ve **výčtu barev**: „*Pujdem my spolu na jarmark, copak tam budem kupovat? Pantlu červenó, modró, zelenó, na rozlóčenó...*“ (T., s. 46) Vyjmenování barev je v lidové písni rozšířeným prostředkem, i když v některých případech se ve výčtu objevují barvy nereálné pro danou situaci. **Zelenou růžičku** je možné nalézt díky takovému vyjmenovávání v písni Mariška zabitá:

*„Měla sukničku zelení
a šňurovačku červení,
pančošky bílé,
střevičky černé,
hlavěнку všecku zranění.*

*Urostly na ní tři ruže,
žáden jich trhat nemůže.*

„jeuna je bna,
druhá červená
a třetí pěkná zelená.“ (S., s. 111)

Bílá

Bílá barva tvoří přibližně 20% všech excerpací. Její sémantické zařazení není zdaleka tak jednoznačné jako u barvy zelené. Zatímco u zelené barvy je nejvýraznějším rysem její „přírodnost“, u barvy bílé se spojuje a navzájem prolíná několik konotací, které vyvolává.

Pokud se pokusím vybrat nejvýraznější z nich, budou to pravděpodobně tyto: smrt, smutek, nevinnost, krása, čistota, posvátnost.

Bílou barvou se nejčastěji charakterizuje **oděv (látka)**, **lidské tělo (pleť)**, **květiny**.

Smrt v lidové písni symbolizuje mimo jiné **bílé roucho, rubáš**.

Personifikovaná Smrt pravi člověku v písni od Příbora a Opavy: „Zanechaj obile, stroj se v rucho bile...“ (S., s. 22) V písni Milá v hrobě je Marianka „bilym ruchem odzita, černu hlinu přikryta.“ (S., s. 91)

Bílé roucho představuje také nadpozemskost: „Když na osmý den po pohřebě vyšlo, v bílém rúchu pacholátko k tomu synu přišlo...“ (S., s. 50)

Bílá uniforma se také v lidové písni objevuje. („Nechtěj ho, dceruško, to je voják: má bílý kalhoty, bílej kabát...“ E. - str.267) Jak jsem se již výše zmínila, uniformy v lidové písni mívají barvy různé.

Bílý šátek je velmi obvyklým slovním spojením v lidové písni („Rozvážu uzlíček v bílém šátku...“ H.II, s. 27). Často se jím mává na rozloučenou („Na konička vyskočím, bílým šátkem zatočím...“ E., s. 253), nebo se jím otírají plačící oči („Na hrobě klečela, žalostně plakala a bilym šatečkem oči utírala...“ S., s. 79).

Bílá barva oděvu či věci konotuje **čistotu**: „Košulenky prala, muj synečku milé, abys chodil bílé...“ (S. - str.87) „Není na Moravě takové pavice, jako u

*příloha (- čistě příloha)
k přehledu 5*

*Hanačky, co arhne kaviče, drhol ti z arhne, aby byly bílé, ká se mně bude jst
Filipek za stoly... " (S., s. 261)*

Bílé lože také asociuje čistotu („*Dybych já byl věděl, že to matka Boží, byl bych jí dal ležet v novém bílém loži... " S. - str.40*), v lidové písni má ale též erotickou symboliku: „*Ach, Andulko, Andulko, běž ty bílé lože stlat, pujdem na ně spolem spat... " (S., s. 103)*

Při popisu **lidského těla** se bílou barvou zdůrazňuje krása nebo nevinnost. „*Naše královna sama chodí, bílé nožičky v rose brodí... " (M., s. 63)* „*Když ona své bílé ruce rozkládala, každá žila v mojim těle hrála... " (S., s. 189)* „*Stodynka róbená, voda v ní stodená. Napi se jí, milá, budeš pěkná bílá... " (S. - str.255)* Bílá barva lidského těla je ale spojena také se smrtí nebo s nemocí. Důvod se názorně vystihuje v písni Turek ženich. Turek říká své umírající nevěstě: „*Má Kačenko rozmilá, tvý tváříčke červený, když je tělo umrlý, só tváříčke hledý... " (S., s. 118)* V písni Václavek vrah odhání dívka holuby z milencova mrtvého těla: „*Íj hukša, hukša s milého, nejezte těla bílého... " (S., s. 91)* Popis umírajícího těla mívá někdy až litanický charakter:

*„Bratříčku muj milý,
jsi-li ješče živý?*

*Já su, má sestřičko,
ale juž maličko.*

*Moje bílé nohy po kolena v zemi.
Moje ruce bílé po loktě uhnílé.*

*V mojí bílej hlavě myši pelech mají.
V mém bílém životě žaby řečotají.“ (S., s. 714)*

V tragickém kontextu se často vyžívá kontrastní černá a bílá barva.
„Její bílé nohy do písku šlapaly, její bílé ruce břehu se chytaly. Její černé vlasy po vodě plavaly, její černé oči k nebi se zdvihaly...“ (S., s. 86)

Další slovní spojení, které se vyskytuje v tragickém kontextu je **bílá růže**. Objevuje se, zemře-li někdo nevinný, milovaný, nebo je-li zavražděn. („Starojitský kostelíčku, stojíš na pěkném kopečku, kvete z tebe růže bílá, umřela mi moja milá...“ S., s. 294) V písni Manželka vrahyně z Ostravska se zpívá o ženě, která zabila svého muže, „schovala ho do zahradky, rokytku na něm zasila. [...] 'Rusć, rokytko, rusć vysoko, jak je muj pán zvyš hlyboko.' Rokytko ji nic nevzešla, bílá růže ji vykvetla...“ (S., s. 95 - 96)

Bílá barva květiny symbolizuje také nevinnost nebo posvátnost. Nejčastěji je nositelem tohoto významu **bílá lilie**. Podle písňe od Slavkova měla svatá Dorota věnec ze zlata „a z tej bílej leluje od Panenky Marie...“ (S., s. 21)

Obecně **květ** má také bílou barvu. Bílý květ se také používá jako přirovnání. Syn posměvač praví ve stejnojmenné písni svému starému otci: „(O) tebe už svět nestojí, jsi bílý jako květ, jak by tě čert v pekle pražil a mlýn s tebou vymet...“ (S., s. 50)

Dále se bílou barvou charakterizují zvířata: **kůň** („Já mám klisinku, vona má lysíku pěknou bílou...“ E., s. 158, „Na tom našem díle štyry koně bílé...“ S., s. 254), **koza** („Viděli jste kozu mou, kozu mou bílou? Koza má bílá samej luj hyla...“ E., s. 197), **holubička** („Holubička hěloperá, počká na mě do večera...“ H.II, s. 49), **husa** („Kolik je pěřeček na bílé husičce, tolik falešnosti při každé panence...“ S., s. 271) atd.

Adjektivum bílý nemusí vždy vypovídat o barvě. Používá se také jako synonymum pro **světlý**, popřípadě i **průhledný**, **nebarevný**. V lidové písni se tak velmi často objevuje i v běžné mluvě ustálené slovní spojení **bílé ráno** nebo **bílý den** („Vstávej, chlapče, od milý, svítá, už je den bílý...“ H.II, s. 38), dále se vyskytuje spojení **bílá cesta** („Oral jsem, oral, cestu bílou, kudy jsem chodil za svou milou...“ E., s. 261), **bílý groš** („Vem, dceruško, bílé groše a daj zaňho slúžití mše...“ S., s. 108) atd.

Tekutiny mohou být také charakterizovány bílou barvou („*U bílej vody Janošek stojí, hlavěnka ho boli...*“ S., s. 505, „*Kdo chodí po mém hrobě, bílí rosičku stírá...*“ S., s. 106, „*Ty jsi, můj milej, ty jsi tím vinen, že's mne opjel červeným vínem. Červeným vínem, bílou pálenkou, mohla jsem býti podnes panenkou...*“ E., s. 89) V písni z Mikulčic u Hodonína se zpívá: „*Černá hora, bílý les, kdo milého viděl dnes...*“ (S., s. 200) Pravděpodobně i v této písni je adjektivum bílý použito ve významu světlý.

Jiné slovní druhy

Vedle adjektiva bílý se v lidové písni vyskytuje i sloveso **bělat se** („*Na horách, na dolách, co sa to tam bělá; husy-li to sedá nebo snihy ležá...*“ S. - str. 115) V jedné z variant písňe *Milá v hrobě* jsem našla substantivum **v bělině**, znamenající totéž co v bílém (**ve svatebním**): „*Všecky panny v bělině, ene moja ve hlině...*“ (S., s. 93)

Spojení s ostatními barvami

Pokud se bílá vyskytuje vedle jiné barvy, je tou barvou nejčastěji **černá**. Jak jsem se již výše zmínila, tento barevný kontrast bývá uplatňován v písních s tragickou tematikou („*V bílé rucho odzita, černu hlinu přikryta...*“ S., s. 92). Najdeme ho ale i v jiných kontextech („*Vlaštovička švítoří, má černé bílé peří...*“ H.II, s. 38, „*Udělala bych se bílým ptáčkem, vznášela bych se ti nad kloboučkem. Udělala bych se černou vránou, vznášela bych se nad armádou...*“ E., s. 262)

Další barvou, která se frekventovaně vyskytuje společně s bílou, je **červená**. („*Tam je ružička milá, červená a bílá...*“ S., s. 42, „*Červená ju polívala do šátečka utírala. Do šátečka, do bílého, že je byla od milého...*“ S., s. 110)

I ve **výčtu barev** se bílá barva vyskytuje často.

Červená

Červená tvoří asi 13% všech barev. Vyznačuje se stejně jako zelená velkou mírou kolokability. Bývá spojována s vitalitou, zdravím, krásou, láskou. Má snad jen jednu, zato silnou zápornou konotaci - je barvou **krve**.

Červenou barvou jsou často charakterizovány **květy** nebo **plody**.
Nejfrekventovanější květinou je **růže**. („Červená ružička květe z jara...“ T., s. 59) Červená růže se vyskytuje v milostných písních; symbolizuje lásku. V písni s názvem V síni dolinečka se zpívá: „Ty sis zamiloval červenou ružičku, trhat ji nebudeš, švarný šuhajčku...“ (T., s. 33) V písni z Pasek u Pisku ze sbírky Čeňka Holase je básnický obraz růže = láska ještě rozvinutější:

„Ruže červená,
krví zakropená,
na zeleném proutku zavěšená.
Kdo ji utrhne,
ten šťastný bude,
já bych ji rád utrhl,
není možná.“ (H.II, s. 59)

Červená ružička bývá také metaforou **krve**: „Píchel on ju, píchel do pravého hočka, z tej rany vykvetla červená ružička...“ (S., s. 97)

Červený tulipán má podobné uplatnění jako růže, ale vyskytuje se v písních méně frekventovaně. („Dež mě zabijó, šak mě přikryjó trním nebo rozmarýnem, tém červeném tulipánem, modró fíjaló...“ T., s. 72)

Červené jablíčko je dalším častým spojením. („Když jsem byl malý, byl jsem chovaný jako to jablíčko pěkný červený...“ E., s. 179, „Červené jablučko po zemi sa kúlá, odevři, děvečko, je-li tvoja vula...“ S. - str.218) Červenou barvu mají v lidové písni i jiné plody, například **maliny** a **jahody**.

Zvláštní význam má v lidové písni **červené ořeší**. („Červené, modré ořeší, kdo mně srdečko potěší...“ S., s. 201) Pavel Eisner se k červenému ořeší

vyjadřuje takto: „Lískový oříšek je všeevropský symbol plodnosti, a proto je zas ořeší, ořešina [...] symbolem pohlavního pudu a obcování, deflorace atd. To vše je jasné. Méně jasná je červená ořešina. Snad podzimní? Či jarní s pupenci do červena nalitými? Či nějaká odrůda, která vyrazí listy zprvu brunátnými a pak teprv zelenými? Na výkladu nesejde již proto, že lidová píseň zná též ořeší modré, a u toho nám selže každá botanika.“ K tomu mohu dodat, že se nejspíše jedná o paralelismus - známější sloka výše zmíněné písně začíná slovy:

„Červená, modrá fiala...“ (S., s. 201)

Červená barva **tváře** má kladné konotace. Červené líce jsou krásné a zdravé. („Potkal jsem tam hezký děvče, aj, mělo líčka červený...“ T., s. 51, „Má černý vočičky, červený tvářičky...“ T., s. 169) V několika písních jsem narazila na souvislost červené barvy tváří a **panenství**. V písni z Branek se zpívá:

„Ach, mlč, neplač, má milá děvečko,
ať nezbledne tvé červené líčko.

A proč by mně líčko mé zbledalo?
A dyť ešče muža nepoznalo.

Teprv bude mé líčko zbledati,
ach, až bude muža poznávati.“ (S., s. 270)

V jiné písni z Vidče u Valašského Meziříčí vyčítá synek děvčeti: „Byla hys, hyla hys červená jak rys, dybys hyla nechodila s myslivcem na ryhíz...“ (S., s. 281) A do třetice v písni Mladý a starý se po louce prochází „panna rozená, pěkná červená, jako malena...“ (S., s. 353)

Pleonasmus **červená krev** je velmi častým slovním spojením (11 excerptů). („Nevěsta se z vozu nahla, červenó krev uhlídala...“ S., s. 82)

Červené víno má v lidové písni také své neodmyslitelné místo: „Červené vínečko ve sklenici skáče, moja nejmilejší v světě za mnú pláče...“ (S., s. 355)

Velmi frekventovaná, ne-li vůbec nejfrekventovanější z barev je červená jako barva **oděvu**. **Červený šátek** („*U mé matěře v truhle zamčené, červeným šátečkem, milého srdečkem zapečetěné...*“ B., s. 72, „*Dybych já k vám chodil, ešče hys plakala, červeným šátečkem oči utírala...*“ S., s. 201) a **červená pentle** („*Mý červený pantličky, načiž já vás vážu, mám synečka daleko, po kém já mu zkážu...*“ S., s. 257) patří mezi nejobvyklejší. Mezi další patří **čepec** („*Co máte, klenovský děvčátka, co vy máte za čepení? Čepení červený nikdá se nemění...*“ H.III, s.113, „*Měla jsem synečka v červené čepice, velezl na huro, snědle ho slepice...*“ S., s. 587), **kalhoty** („*Švec stojí ve vratech v červených kalhotách...*“ E., s. 105) atd.

Dále **šněrovačka**, **košile** („*Dostala's Františka v červené korduli...*“ T., s. 163), **dečka**, **sedlo** („*Kuň vraný, sedlaný, pod červenou dekou...*“ M., s. 85, „*Po kuničku po brunym, po šedelku červenym...*“ S., s. 34).

Jiné slovní druhy

Vedle adjektiva červený existuje samozřejmě sloveso **červenat se**. Zatímco v běžném používání jazyka je toto slovo téměř výhradně používáno pro vehnání krve do tváří, v lidové písni má užití širší. „*Viděl jsem ju, zelená se, na ní šáteček, červená se...*“ (T., s. 177)

Substantivum **červená** pro označení krve se v lidové písni také vyskytuje: „*Červená ju polévala, do šátečka utírala...*“ (S., s. 110) V jedné moravské písni jsem dokonce narazila na adverbium **červeno**, které je synonymem pro **červánky**: „*Nad Líšňo červeno, juž sa lóčí deň...*“ (T., s. 57)

Spojení s ostatními barvami

Jak jsem psala již u zelené barvy, spojení **zelené** s červenou se vyskytuje v lidové písni velmi často. Červená se zelenou mají ještě jednu souvislost, o které jsem se ještě nezmiňovala: tvoří opozici **zralé - nezralé**. „*Hej, hej! Báro, Baruško Kulichova! Požeň ty ke mně sem, ty červený jablička vočešem a ty zeleny necháme, až uzrajou počkáme...*“ (B., s. 38)

S **bílou** barvou se červená také pojí dosti frekventovaně. Obě dvě, pokud popisují lidské tělo s sebou nesou mimo jiné i konotace krásy. Jedno z nejlichotivějších oslovení musí jistě být to, ve kterém se vyskytnou obě barvy, jako je to v písni Navrátilce, kdy se syneček na svou milou obrací takto: „*C' o mu zkážeš, Anduličko, červená, bílá ružičko...*“ (S., s. 110)

Ve **výčtu barev** má červená poměrně výsadní postavení. Objevuje se zpravidla na prvním nebo druhém místě. („*Jednu [pentličku] bych ti darovala, buďto zelenou, nebo červenou, nebo tu fialovou...*“ M., s. 69)

Černá

Černá barva se v lidové písni vyskytuje často (24%), ale okruh slov, s kterými se pojí, je poměrně úzký a ustálený. Černá nese symbolické konotace smrti, smutku, tmy, zla.

Černá hlína mluví sama za sebe: „*Dyby mi tak Pán Buh přil, jak mi lidi přejí, už bych dávno ležela pod tú černú zemú...*“ (S., s. 57) „*Ty zem černá, neoraná, sedem roku nekopaná. Budeš zajtra překopaná a já v tohě pochovaná...*“ (S., s. 713)

Jakou jinou barvu než černou by mohla mít **pentlička**, kterou zatáhne kolem krku svému nechtěnému dítěti rychtářovic Kačenka?

*„Šla Kačenka na procházku
až ke mlýnu na tu hrázku.*

*.Jak na hrázku vykročila,
krásné dítě porodila.*

*Černú pantlú krk zatáhla,
po vodince jej pustila.*

*Plyň, pachole, dolů vodu,
a já zase pannu budu.* " (S., s. 146)

A jakou jinou barvu by měl mít **d'ábel**, než černou? „*Vedařil se jeden, měl
hoběňko s medem, pod jeho jazykem černé d'ábel seděl...* " (S., s. 587) „*Přijeli
panove, černi zemanove, šaty měli kněžske, klboučky hetmanske a kopyta
konske...* " (S., s. 712)

Černé oči jsou jedním z nejrozšířenějších slovních spojení v lidové písni. Je dobré podotknout, že ho nelze chápat doslovně, neboť skutečně černé oči neexistují. Jedná se tedy o oči tmavé. Zajímala jsem se, zda se nějak liší kontext, ve kterém se objevují modré oči (také velmi časté spojení) a oči černé.

Samozřejmě není možné dělat jednoznačné závěry, ale podle frekvence lze říci, že černé oči se v lidové písni vyskytují o něco častěji (30 výskytů) než modré (20 výskytů). Jistě mimo jiné proto, že je černá barva celkově více rozšířená v lidové písni než modrá.

Častější pro černé oči je tragický kontext („*A byl bych já volal na svého
tatička, než mně krev zalila mé černé očička...* " S., s. 96), což plyne z rozdílných konotací obou barev. Jednoduše řečeno: v lidové písni častěji pláčí oči černé. („*Podkovičky klapaly, černé oči plakaly...* " E., s. 256)

To ovšem naznamená, že by se černé oči vůbec neobjevovaly např. v písních milostných („*Ta má nožky jako srnka, očka černý jako trnka...* ") V písni Orba a žatva, která má dvě sloky, se v první sloce zpívá o holkách modrookých a ve druhé o černoookých:

*„Až já budu
nade dvorem,
pode dvorem,
vorávat,
budou na mě hezky holky
modrovoky
volávat.*

pro „počerná galenka“
X „pobelova“

Až já budu
nade dvorem,
pode dvorem,
žito žít,
budou na mě hezky holky
černovoky
švitořit. " (S. - str 148)

Černým očím se ale také přisuzuje jedna záporná vlastnost, a to falešnost:
„To děvčátko černoooký dáhel podvozuje...“ (T., s. 85)

„Ach, holka, holka, holka,
černé oči máš,
já se tě bojím,
že mě oklamáš.
Kdybych já měla
sebe černější,
neboj se, neboj,
muj znejmilejší.“ (H.II, s. 41)

Černý může být synonymem slova **špinavý**: „Škaredej kominík, chtěl se on oženit: nechtěla ho panna žádná, že je černej jako vrána...“ (E., s. 38), „Na to nic nedbej, že jsem celej černej...“ (E., s. 39), „Já nechci kováře, on má černý tváře, já nechci kováře, on je černý...“ (E., s. 115)

Adjektivum černý bývá použito také ve významu **tmavý** (jak bylo možné si všimnout už u spojení černé oči). **Černý les** („Hájíčku, lesíčku, o ty černý les...“ H.II, s. 89, „Kostelíček v černém lese, pod, má milá, sezdáme se...“ S., s. 110), **černá hora** („Dež mě nezabili na té černé hoře...“ T., s. 71) atd.

Černá barva se objevuje i při popisu **zvířat**. Pokud se jedná o koně, místo adjektiva černý se používá **vraný**. **Vraný kůň** je nejfrekventovanější spojení barvy se substantivem v lidové písni (50 výskytů). Na vraném koni odjíždí

chlapeci na vojnu, se čtyřmi vranými koňmi se oře pole atd. („*Až tam bude šlapat po mně vrané kuň...*“ T., s. 147, „*Máš, máš, máš, sedláčku, čtyry koně vrany...*“ E., s. 159, „*Lepší je, tatičku, na vraném koníčku, lepší je, tatičku na vojnu jít, nežli se oženit...*“ E., s. 335)

Mezi další zvířata patří **vrána** („*Udělala bych se černou vránou, vznášela bych se nad armádou...*“ E., s. 262, „*Včilka muj pán leží v poli, roznesó ho černý vrany...*“ S., s. 161), **slepice** („*Kvá, kvá kvačica, černá slepica...*“ B., s. 32), **husa** („*Utíkajte z pekla všeci, hílá hus, černá hus...*“ B., s. 33) atd.

Jiné slovní druhy

V lidové písni se vyskytuje sloveso **černat se**: „*Zdálo se mi, zdálo, že se od hor mračí: a to se černají mé panence oči...*“ (B., s. 69)

Spojení s ostatními barvami

Jak jsem se již výše zmínila, velmi používanou a velmi působivou dvojicí je **černá a bílá**.

Velmi řídko se vyskytuje společně s **červenou**. („*Zle, Janičku, zle s námi, černá mrakva nad námi. Nade mnú jest černá mhlá a nad tehou červená...*“ S., s. 160, „*Má černý vočičky, červený tvářičky...*“ T., s. 169)

Vedle jiných barev se **černá** téměř nevyskytuje a rovněž ve výčtu barev nebývá zastoupena.

Modrá

Modrá barva má v lidové písni velmi zvláštní postavení. Nevyskytuje se příliš frekventovaně (45 excerpcí z celkových 465, tj. přibližně 10%), ale má mnoho symbolických významů. P. Eisner o ní píše: „Co do východiska této symboliky jde o tradici prastarou, a to církevní. Již gotický středověk symbolisoval modrou barvou stálou lásku pozemskou a zejména nebeskou. [...] Tento symbol ze středověku zděděný a do lidu prosáklý - modrá barva = stálost

citu milostného - rozvinula lidová píseň ve velkou a zčásti nemálo původní škálu odstínů motivických i hodnotových.“ (Eisner, s. 137)

Velmi často se modrou barvou charakterizují **oči**. Celkově se vyskytují méně frekventovaně než oči černé, jak jsem se již zmínila. V písních milostných jsou ale častější. („*Teče voda proti vodě, vítr do ní fouká, má panenka modrooká z okenečka kouká...*“ H.II, s. 16, „*Já nechci žádného jen Pepička mého, já nechci žádného, jenom jeho: má modré očičky, růžové tvářičky...*“ H.II, s. 30) V tragickém kontextu se objevují zřídka („*Bílý šátek v ruce má, svoje modrá očka utírá...*“ H.II, s. 12)

Modrá barva **květů** se v lidové písni také vyskytuje poměrně často. Nejfrekventovanější je **modrá fiala** (10 výskytů). („*Fialenko modrá, nerozkvétaj zrána! Mám na vojně galána, komu bych ta dala...*“ S., s. 219, „*Počkej až do jara, až bude fijala pěkná, modrá...*“ T., s. 169)

Na hrobě blízkých roste modrá fiala („*Travička zelená, fialenka modrá, kaj stě se poděli, ma matičko dobra...*“ S., s. 430, „*Dyž mě zabijó, čím mě přikryjó? Přikryjó mě rozmarýnem, pěkném bílém tulipánem, hej, hej, modró fialó...*“ S., s. 235), ale i **modrý karafiát** („*Travniček zeleny, karafiat modry, kaj stě se poděli muj tatičku dobry...*“ S., s. 429, „*Zelené travěnke, modré karafiát, škoda vás, maměnko, škoda vás nastokrát...*“ S., s. 438) nebo obecně **modrý kvítek** („*Zelená travěnka modrým kvítím kvete, že už mě, maměnko, vdávat nebudete...*“ S., s. 429) V písni s názvem Pohřeb, o které se zmiňuje i Eisner, zpívá dívka o tom, že jí stoná milý, líčí jaký si přál pohřeb a nakonec dodává:

*„Výrostl mě kvíteček
zamodralý všecek,
všeliky barevnosti,
měla jsem na něm dosti.*

*Já jsem ho utrhla,
k němu jsem voněla;*

*umrlčinou vonělo,
mé srdce omdlelo.* " (S., s. 345)

Modrý květ se vyskytuje ve zvláštním kontextu. Velmi podivná je **doubrava**, která kvete modrým květem: „*Až mrázové přendá, pěkná zelená budu. Široký list ponesu, modrým kvítkem pokvetu...* " (S., s. 284) V písni Adam a Eva je strom poznání popisován jako ten, „*který stojí prostřed ráje, modrým kvítkem prokvetaje, červeným jabkem zasedaje.* " (S., s. 44)

I v jiných náboženských písních se objevuje modrá barva. Například v písni Nesvěcení neděle dají ďáblové hříšné dívce napít z poháru vína: „*Ponejprv se napila, hned se jí krása změnila, po druhé se napila, modrý plamen pustila. Po třetí se napila, plamenem se chytla...* " (S., s. 33)

Modrá rakev je další ze zvláštních spojení, které se v lidové písni vyskytují. V písni Opovídaná smrt si Kačenka přeje: „*Tu truhličku s modrú barvú, budu plakat chlapeci za mnú...* " (S., s. 713) V jedné z variant písne Pohřeb se zpívá: „*Dám ti hrana zvonit a zlatej kříž ulit na tu tvou modrou truhlu, až tě povezou k hrobu...* " (S., s. 345)

Další slovo bližší charakterizované modrou je **pentlička**: „*Co mi přislíbila, když se mnou byla: za klobouk kytičku na modrou pentličku...* " (E., s. 90)

*„Nechod' k nám, synečku,
dyž já ti nekážu,
já naše dvířčka
pantlama zavážu.*

*Zavaž je, má milá,
zavaž je modrýma,
šak já jich rozvážu
slovama dobrýma.* " (S., s. 258)

Také **uniformy** mají modrou barvu: „Šak už pro mně šijou šaty modrý...“
(T., s. 130)

Jiné slovní druhy

Kromě adjektiva modrý jsem našla další adjektiva **zamodralý, modravý**.
Zatímco slovesa bělat se, čemat se atd. se v lidové písni vyskytují, na sloveso **modrat se** jsem nenarazila.

*(Mně vy! do zamodralý,
zradil si klade atd...)*

Spojení s ostatními barvami

Modrá se objevuje společně s **červenou**: „Červená, modrá fiala, kdes ju,
panenko, trhala...“ (S., s. 201)

„Vrazila nožiček
do levýho hočka,
z té rány vykvetla
červená ružička.

Červená ružička,
modré karafiát,
škoda ti, panenko,
škoda ti na stokrát.“ (S., s. 140)

Modrá se také vyskytuje ve **výčtu barev**. Velmi často bývá až na
posledním místě.

Barvy s ojedinělým výskytem v lidové písni

Šedá

Místo adjektiva šedý se používá častěji synonyma **sivý**, u barvy koně **šimlový**. Ať je pojmenována jakýmkoli synonymem, šedá barva je v lidové písni velmi málo zastoupená (přibližně 2%).

Nejčastěji sémantickými nositeli jsou **zvířata**: **holub** („*Nový hroh sa otevřel, sivý holub vyletěl...*“ S., s. 106), **holubice** - sivá holubičko se používá jako oslovení („*Co mu zkážeš ješče více, krásná sivá holubice...*“ S., s. 110, „*Otevři mně, milá, holuběnko sivá...*“ S. - str.111), **kůň** („*Čtyry koně vraný, pátého šimlíčka, to jsem já dostala, když jsem se vdávala, od svého tatíčka...*“ H.II, s. 56)

Vedle modrých a černých **očí** se v lidové písni vyskytují i sivé: „*A že já su ješče sivojoké děvče, dceruška mladá...*“ (S., s. 111)

Adjektivum **šedivý** se spojuje také se **stářím**: „*Můj otec milý, starý, šedivý, učil mě dul...*“ (E., s. 20)

Hnědá

Tato barva se objevuje pouze při popisu **zvířat**: „*Za naší stodolou hnědá se pase...*“ (E., s. 167)

Adjektiva hnědý se v lidové písni pro charakteristiku koně nepoužívá, nahrazuje jej synonymum **bruný**. Slovo bruný podle etymologického slovníku V. Machka pochází z lašského nářečí a vzniklo z německého brün (nyní braun).

Žlutá

Žlutou barvu mají **květy**: „*Na nasilskim poli stromeček stojí, a na něm žlutý květ; o! dočkaj, ty, dočkaj, moja najmilejša, hodzinu sedym let...*“ (S., s. 299)

Žlutý karafiát kvete na hrobě rodičů:

*„Vy o tom nevíte,
vědět nemůžete,
když na vašem hrobě
fijalinka květe.*

*Fijalinka květe,
žlutý karafiját,
škoda vás, tatičku,
škoda vás nastokrát.“ (T., s. 145)*

V písni ze Sušilovy sbírky jsem narazila na žlutou barvu **vlasů**: *„Co ma mila sedala, žlute vlasky česala. Žlute vlasky do země do travičky zelenej...“ (S., s. 384)*

Někdy se adjektivum žlutý nahrazuje slovem **zlatý**: *„Husy popelaté, mají křídla zlaté...“ (S., s. 101)*

Fialová

Fialová barva se občas objeví ve výčtu barev: *„Budťo zelenou, nebo červenou, nebo tu fialovou...“ (M., s. 69)*

Někdy není z kontextu úplně zřejmé, zda se skutečně jedná o barvu, nebo o adjektivum odvozené od substantiva fiala: *„Muj vínečku fijalový, vila sem ta šuhajkovi...“ (S., s. 384)*

Růžová

Snad proto, že je slabším odstínem červené, se růžová barva v lidové písni téměř nevyskytuje. *„Má modré očičky, ružové tvářičky...“ (H.II, s. 30)* - i tento

verš se častěji objevuje v podobě „Má černý vočičky, červený tváříčky...“ (T., s. 169)

Závěr

rymeas

Jak jsem se již v úvodu zmínila, kolokabilita jednotlivých barev je různá. V tabulce na této straně uvádím k barvám častým v lidové písni jejich typické nositele. Čísla v tabulce uvádějí počet výskytů. Na těchto číslech je možné pozorovat, jak pevná a ustálená jsou některá slovní spojení. U **černé** je na první pohled vidět, jací jsou její prototypoví nositelé. Pokud sečteme hodnoty uvedené za slovy **kůň**, **oči** a **hlína**, vyjde nám číslo 90. Ostatní slova, která se vyskytla v lidové písni v spojení s černou barvou tvoří velmi malou část excerpce (20 z celkových 110).

Oproti tomu u **bílé** barvy její typičtí nositelé nevystupují tak výrazně do popředí. Pokud odečteme počty výskytů spojení **bílý šátek** a **bílý den**, zbývá nám 69 excerpce ostatních slovních spojení. Je zajímavé, že právě černá a bílá - dvě achromatické barvy - se od sebe takto liší.

NEJTYPICHTĚJŠÍ NOSITELÉ BAREV									
V LIDOVÉ PÍSNI									
ZELENÁ (140*)		BÍLÁ (90)		ČERVENÁ (60)		ČERNÁ (110)		MODRÁ (45)	
Tráva	24	Šátek	11	Růžička	14	Kůň	50	Oči	20
Háj	22	Den	10	Krev	11	Oči	30	Fiala	10
Věneček	20					Zem, Hlína	10		

*) Čísla označují počet výskytů.

Při roztrídění barev také vychází najevo, že konotace jednotlivých barev do jisté míry určují, v jakém kontextu se barvy uplatňují. „Vítální“ barvy jako **zelená** nebo **červená** se mnohem častěji objevují v písních **milostných** či **žertovných**, na druhé straně barvy jako **bílá** nebo **černá** nalezneme snáze v písních **vážnějších** až **tragických**.

Sémantiku barev není možné chápat definitivně. V lidové písni stejně jako v jakékoliv jiné poezii se počítá s básnickou invencí a originalitou, ale určité zákonitosti jsou zřejmé a neopomenutelné. Pokud by přestala platit například symbolika zeleného věnečku, byl by jistě svět lidové písně (a nejen té) o mnoho ochuzen.

formulace

Primární literatura

- B. - Beneš, Bohuslav: *Česká lidová slovesnost*. Praha, Odeon 1990
- E. - Erben, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla, 5. svazek*. Praha, Panton 1988
- H.II - Holas, Čeněk: *České národní písně a tance, díl II - Pošumaví (Prácheňsko)*. Praha, B. Kočí 1908
- H.III - Holas, Čeněk: *České národní písně a tance, díl III - Jižní Čechy*. Praha, B. Kočí 1909
- S. - Sušil, František: *Moravské národní písně*. Praha. ČIN 1941
- T. - Toncrová, Marta: *Zpěvník lidových písní z Brna*. Brno, Doplněk 1997

Sekundární literatura

- Eisner, Pavel: *Malované děti*. Praha, Práce 1949
- Kol. autorů: *Přírodní mluvnice češtiny*. Brno, Nakladatelství Lidové noviny 1997
- Machek, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1997
- Tokarski, Ryszard: *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin, Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej 1995
- Vaňková, Irena: Kognitivně-kulturní inspirace z Polska. *SaS*, 60, 1999, s. 214-224